

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра історії філософії

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕНЬ ТРАДИЦІЇ
УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ФІЛОСОФСЬКИХ ТВОРІВ ПЛАТОНА**

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «Філософія»

за спеціальністю 033 «Філософія»

на здобуття освітнього ступеню магістра філософії

Студент-виконавець:

Іванюта Олександр Анатолійович

2 курс, ОС – Магістр

Науковий керівник:

Гнатовська Ганна Василівна

кандидат філософських наук

Допущено до захисту:

На засіданні кафедри історії філософії

протокол № _____ від _____ 2022 р.

Зав. кафедри історії філософії,

доктор філософських наук, доцент

Кононенко Тарас Петрович _____

Київ 2022

Зміст

ВСТУП	ст.3
ЧАСТИНА 1. Історіографія української традиції перекладів Платона	
Джерельна база української традиції перекладів Платона	ст.7
Хронологія українських перекладів Платона	ст.7
“Горгій” та “Протагор” Омелян Гороцький	ст.8
“Федон” Костянтин Лучаковський	ст.9
“Оборона Сократа” Йосип Кміцкевич	ст.9
“Евтифрон” Осип Роздольський	ст.12
Симпозіон “Бенкет” Іван Франко	ст.12
“Бенкет” Іларіон (Іларій) Огоновський	ст.13
“Діалоги” Платона	ст.13
“Держава” Дзвенислава Коваль	ст.16
“Бенкет” Платона Уляна Головач	ст.17
ЧАСТИНА 2 Проблеми кросдисциплінарності в дослідженнях перекладів Платона українською	
Узус	ст.20
ЧАСТИНА 3 Методи дослідження давньогрецької термінології на прикладі поняття “<i>παιδεία</i>”	
Визначення “ <i>παιδεία</i> ” в словниках	ст.24
Етимологія “ <i>παιδεία</i> ”	ст.25
Використання <i>παιδεία</i> в інших контекстах Платонових діалогів	ст.28
Варіанти застосовані перекладачами в інших мовах	ст.33
ВИСНОВКИ	ст.40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	ст.42
ДОДАТОК	
Переклад [514a - 519a] діалогу Платона “ <i>Πολιτεία</i> ” (Держава).	ст.47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Українська традиція перекладів Платона нараховує більше ніж півтора століття, і хоча для декого це може видатися дивним, але така традиція справді існує. Це дослідження покликане показати джерельну базу, яка дає підставу стверджувати факт існування цієї традиції, надати стислу історіографію, описати сьогодення, а також спробувати оцінити перспективи її майбутнього розвитку.

Якщо говорити про історіографію українських перекладів Платона, то тут треба враховувати складність приходу до якихось ясних і зрозумілих узагальнень. Адже історіографічні узагальнення – це завжди певний нарратив, який мета якого – логічно узгодити минуле, сьогодення і майбутнє процесу, який описують. Такого роду описи, за ідеєю повинні дати нам можливість усвідомити не тільки причини і підстави, що запустили описуваний процес, але і мотиви, а головне – мету, яка веде дійових осіб цього процесу. Але в нашому випадку – це скоріше опис діяльності розрізнених, автономних кіл людей і окремих особистостей, мало пов'язаних між собою. Ба більше, світогляд і наукові інтереси яких були і залишаються доволі різними. Тобто, в нашому випадку скоріше йтиметься про строкату, розмаїту картину діяльності окремих, яскравих але мало відомих одне одному особистостей, за виключенням лише одного випадку, де йдеться про переклад діалогів Платона, здійснений колективом вчених ЛНУ ім. Франка на початку 90-х. Тобто, ні про який внутрішньо узгоджений і організований “перекладацький рух” тут не йдеться взагалі, за відсутністю такого.

Менше з тим, ми знаходимося на тому етапі, коли узгодженість і співпраця між фахівцями у сфері філології, історичного антикознавства, філософії – поступово окреслюється як необхідність. Можемо говорити про накопичення критичного об'єму перекладених текстів, при якому подальша перекладацька діяльність будь-якого фахівця, не вестиме нас шляхом розвитку, якщо в ній не будуть взяті до уваги напрацювання і специфіка наукової роботи попередників.

Якщо ж застосувати метафору, то до теперішнього часу зусилля кожного окремого перекладача можна було б представити як процес винаходу колеса. Адже ми не маємо навіть давньогрецько-українського словника на кшталт Лідел-Скота []. Тому кожен перекладач, який свого часу брався за переклад Платона, самостійно і відповідно до власного задуму та стратегії складав тезаурус давньогрецьких термінів, шукав свої способи вирішення тих чи інших текстологічних проблем пов'язаних з різницею між мовними системами греки і української, по своєму відповідав на проблему концептуальної різниці в мисленні греків та сучасних читачів Платона, по своєму шукав адекватні аналогії до давньогрецьких реалій, питома відсутніх у нашій культурі. Але справа в тому, що одному перекладачеві не під силу впродовж довгого і складного філософського тексту, тим більше, який віддалений від нас тисячами років історії, однаково якісно і стабільно відповідати на всі ті виклики і унікальні проблеми, які текст ставить перед ним. Щось перекладачеві вдається геніально, але обов'язково щось в тому ж перекладі буде викликати подив, або незгоду інших фахівців. Тобто, ніякий переклад філософського тексту (ми не беремо до уваги художні тексти, до яких повинен застосовуватись інший підхід, і при перекладі яких мета відрізняється), не може бути “однорідно адекватним” оригіналу.

Але з часом, і збільшенням кількості перекладів, зростає і відповідна кількість рішень, які конвенціонально вважаються адекватними оригіналу. Ми маємо ситуацію, коли кожен наступний перекладач Платона повинен не “винаходити колесо”, а може просто навчитися користуватися вже віднайденими адекватними рішеннями, додаючи власні знахідки там, де у попередників спостерігалися неузгодженість і плутанина.

Тому історіографічні перекладознавчі дослідження щодо класиків давньогрецької філософії, повинні мати на меті не тільки ознайомлення, але і впорядкування та відкриття доступу до напрацювань попередників. Таким чином, спільнота філософів і перекладачів зможуть поступово створити відповідний узус, з

оформленням якого, процес перекладу давньогрецької філософської спадщини значно пришвидшився би.

Тут зараз не йдеться про встановлення якогось канону, або введення догматів, але скоріше про виникнення загального поля дискурсу, через упорядкування і зберігання вже зробленого.

Для вітчизняних філософів і антикознавців є актуальним напрацювання сталого, дослідженого узусу давньогрецької філософської термінології. Без цієї роботи дослідження текстів Платона, і їх подальший переклад, становитиме велику проблему, адже до філософської літератури повинно застосовувати наукові методи перекладу. До таких слід віднести цілий комплекс робіт: Інтерлінійний переклад, порівняльні таблиці перекладу термінів в різних мовах, широке коментування етимології термінів, таблиці словникових визначень, порівняння вжитку “неперекладних” термінів в різних контекстах оригіналу. І це дослідження також присвячене відпрацюванню деяких з цих методик. Але не менш важливим є впорядкування, дослідження, порівняльні і експертні студії в напрямку вже зроблених українських перекладів.

Предметом дослідження є існуючі українські переклади Платона, історія їх виникнення, соціально-культурний контекст в якому виникали ці переклади, а також деякі методики опрацювання давньогрецької філософської термінології, на прикладі прояснення значення терміну “παῖδεία” в сьомій книзі діалогу Платона “Πολιτεία” (Держава).

Об’єктом дослідження є тексти перекладів Платона в українській та інших мовах.

Метою дослідження є:

- 1) Встановлення єдиної хронології і історія українських перекладів Платона
- 2) Виявлення і впорядкування джерел по перекладах Платона українською
- 3) Дослідити зміст перекладів, дати характеристики доступним стратегіям перекладачів

- 4) Опис стилів коментування і місця коментарів в інтерпретації цих перекладів
- 5) Застосування напрацьованого матеріалу для визначення нових, більш продуктивних підходів до майбутніх перекладів
- 6) На прикладі з'ясування значення терміну “παιδεία” показати практичне застосування цих підходів
- 7) В контексті дослідження дати більш широке визначення поняття “узус” (“узус” як дискурс)

Методи дослідження:

Дати стислу історіографію українських перекладів Платона, реалізуючи міждисциплінарний підхід, який забезпечує цілісне використання методів семантики та історії філософії. Застосовано методи етимологічного, контекстуального і аксіоматичного аналізу, історико-культурний та герменевтичний методи, а також загальнонаукові методи дескрипції, аналізу, синтезу та порівняння.

Структура курсової роботи:

Робота складається з трьох основних частин:

- 1) Історіографія українських перекладів Платона
- 2) Методика опрацювання давньогрецьких термінів на прикладі “παιδεία”
- 3) Описати сучасний стан і проблеми в сфері досліджень українсько-давньогрецької термінології.

ЧАСТИНА 1. Історіографія української традиції перекладів Платона

Джерельна база української традиції перекладів Платона

На жаль, в умовах зовнішньої агресії з боку РФ, навесні 2022 року, можливості дістатися до деяких оригінальних текстів перекладів обмежені, але їх існування є фактом, що не викликає сумніву. Тому про деякі з цих текстів ми змушені говорити, спираючись на дослідження провідних українських філологів і відповідні бібліографії. В нашому випадку йдеться про статтю видатного філолога класика Йосипа Кобіва “Нарис історії українського перекладу з класичних мов у галичині до 1939-го року” (з колективної монографії “Неперервна філологія”[9]), також на статтю Лесі Звонської-Денисюк “Українські переклади давньогрецької літератури: здобутки та перспективи” [7], а також бібліографію “Українська класична філологія” авторства Леоніда Павленка і Лесі Звонської-Денисюк. [13. ст. 100-101]

Хронологія українських перекладів Платона

1. Плятон. Горгіас / перекл. з грецьк. О. Гороцкій. Львів: Печатня Института Ставропігійскаго 1866.
2. Плятон. Протагор / перекл. з грецьк. О. Гороцкій. Львів: Печатня Института Ставропігійскаго 1868.
3. Платон. Федон – Взори поезії і прози. Для кляси 5-ої ц. к. шкіл середних / упорядкув. К. Лучаковский. Львів: б. м. 1894.
4. Плятон. Оборона Сократа / перекл. і поясн. В. Кміцикевич. Перемишль: Друкарня Стифйого, 1903.
5. Платон. Евтифрон / Пер. Осип Роздольський. – переклад надрукований у звіті української гімназії в Перемишлі 1906 року
6. Платон. Сімпозион (Бенкет) / Пер. і передмова І. Франка. – Львів, 1912, - 75 с.

7. Платон. Бенкет. Розмова про любов / Огоновський І. – Коломия: Загальна книгозбірня 1922.
8. Платон. Держава. (фрагменти III книги) / Ю. Мушак. – Хрестоматія. – 1968. – с.302-303
9. Платон. Іон. (уривок) / Ю. Мушак. – Хрестоматія. – 68. – с.302-303
10. Платон. Крітон. / Б. Тен. – Жадань і задумів неспокій. – Київ, 1988. – с.192-204
11. Платон. Крітон. / Ю. Мушак. – Всесвіт. – Київ, 1992. – №8. – с.84-92.
12. Платон. Федон. / Й. Кобів. – Всесвіт. – Київ, 1992. – №8. – с.93-132.
13. Платон. Діалоги. / Пер. з давньогрецької Й. Кобів, У. Головач, Д. Коваль, Т. Лучук, Ю. Мушак. – 2 вид. – Київ, Основи, 1995. – 394 с.
14. Платон. Бенкет. / У. Головач. – Дух і Літера, Київ, 1992. – № 9-10. – с.369-417.
15. Платон. Держава / Д. Коваль. – Д. Коваль-Гнатів. – Київ, Основи, 2000 – 355с.

«Горгій» та «Протагор»

Омелян Гороцький

На жаль, безпосереднього доступу до видання на даний момент немає, але як факт, ми повинні це зафіксувати: перші переклади Платона в Україні виникають у другій половині 19-го століття в землях Галичини. Також, на даний момент не знайдено ні коментарів до цього перекладу, ні рецензій, ні анотацій. Взагалі, тексти Платона українською є важливим надбанням, яке потребує окремого дослідження. Ось що про цей переклад говорить Й. Кобів:

“Якщо йдеться про мову, то протилежністю до згаданих перекладів О. Шухевича є інтерпретація двох діалогів Платона — «Горгій» [22] та «Протагор» [21], що належить О. Гороцькому. Ці твори інтерпретовані такою чудернацькою церковно-російсько-українською сумішшю, що ледве чи маємо підставу зарахувати їх до української перекладної літератури. І все ж «Горгій» та «Протагор», хоч би

якою химерною мовою були перекладені, належали до перших, що вийшли у вигляді книжок, перекладів у Галичині” [9.1].

«Федон»

Костянтин Лучаковський (1846-1912)

Відомий галицький поет, філолог, перекладач. Його “Федон” виданий в укладеній ним хрестоматії “Взори поезії і прози для п'ятої кляси шкіл середніх”. Знайти примірник цього стародруку за теперішніх обставин весни 2022 року не видається можливим. Можна лише додати відповідний коментар з статті Й. Кобіва:

“Такою була хрестоматія світової літератури для гімназій — «Взори поезії і прози» [4], яку уклав і видав у Львові 1894 року відомий галицький педагог, класичний філолог К. Лучаковський. Ця хрестоматія, вдруге видана у 1909 році [5], стоїть вище від «Читанок» як за добром самих зразків зарубіжного письменства, так і за вартістю вміщених тут перекладів, передусім щодо мови. Цікаво, що значне місце у хрестоматії посіла інтерпретована українською мовою антична класика, її репрезентували відомі на той час перекладачі; лівова частка тут випала на долю І. Франка, якого К. Лучаковський запросив до співпраці у підготовці й виданні цієї книжки. Уривки з «Іліади» у ній представив К. Климкович, з «Одіссеї» — П. Ніщинський, з «Антигони» Софокла — цей же П. Ніщинський, з Платонового «Федона» К. Лучаковський...”[9.2].

«Оборона Сократа»

Йосип Кміцкевич

Окремо варто згадати цікаву і маловідому постать Володимира Фердинандовича Кміцкевича, який переклав “*Ἀπολογία Σωκράτους*” Платона як “Оборона Сократа”. Важливим фактом є те, що цей переклад здійснювався з латини – але це ніяк не зменшує наукової цінності цієї праці.

Про постать Кміцкевича ми знаємо мало, але менше з тим, завдяки Й. Дзензелівському є невеличка енциклопедична стаття про цього вченого-

перекладача: [Кміцкевич Володимир Фердинандович // Українська мова: енциклопедія]. На жаль, у відкритому доступі не збереглося більш докладних джерел стосовно його біографії, ні докладного аналізу або рецензій на його твори. Також, варто зазначити, що Кміцкевич став укладачем чи не першого грецько - українського словника. На жаль, ми можемо знайти згадки про цей словник лише в енциклопедичних статтях, але сам примірник не те що у відкритих джерелах, але навіть в каталогах бібліотек знайти поки що немає можливості. Тим не менш, існування цього словника підтверджено енциклопедичною статтею Дзендзелівського [5].

Також, про цей переклад згадує у своїй статті Й. Кобів: “Твір Платона «Оборона Сократа» запропонував українцям у перекладі вчитель гімназії в Перемишлі Володимир Кміцкевич. Його переклад вийшов у світ у звіті цієї гімназії та окремим відбитком 1903 року [19]. Він засвідчує добре знання Кміцкевичем давньогрецької мови і літератури, що видно з точного передавання змісту твору, вступної статті про розвиток грецької філософії і ґрунтовного коментаря. На жаль, мова перекладу знову ж таки пересичена русизмами («обвинитель», «клевета», «случайно», «разговор» і т. ін.), етранжизмами («політик», «процес», «партія») і полонізмами — тому з мовної точки зору переклад виявився невдалим. Згодом В. Кміцкевич врахував критичні зауваження і ґрунтовно переробив свій переклад, тому його нове видання [20] вигідно відрізняється від першого варіанту, хоч врядигоди трапляються діалектизми і етранжизми, необґрунтовано впроваджено такі слова, як «отаман», «витязь», та незафіксовані в словниках лексеми, як-от «поклепник», «головництво», «гіршитель» тощо. У наш час переклад Кміцкевича не може задовольнити читача власне своєю мовою”

[9.3].

Безумовно, тексти за авторством Кміцкевича, є вкрай цікавим об’єктом майбутніх досліджень платонознавства і історіографії перекладів Платона в

Україні. Адже перекладацькі експерименти на кшталт виконаного Юрієм Вестлем, Іриною Листопад і Олексієм Паничем, виявилися дуже плідними.

“Експеримент було замислено восени 2010 року й надалі виконано таким чином. На першому його етапі двоє різних перекладачів, працюючи паралельно та не консультуючись один з одним, здійснили два переклади перших п’яти розділів Аристотелевих «Категорій» — один з грецького оригіналу (перекладав Юрій Вестель), а другий — з латинського перекладу Боеція (перекладала Ірина Листопад). Отже, на цьому етапі було застосовано відому методику «сліпого» експерименту — тобто зумисного обмеження інформації для його безпосередніх учасників. На другому етапі третій учасник і організатор експерименту (Олексій Панич) «звів» ці переклади й піддав їх паралельному редагуванню (але не уніфікації), узгоджуючи свої редакторські правки з обома перекладачами. Після завершення процесу редагування він же написав та узгодив із колегами цей вступний коментар...

Головною метою експерименту було виявити й активізувати лексичні ресурси української мови, придатні для відтворення різниці термінологічних устроїв античної філософської греки та латини”[10].

Такого роду дослідження є необхідною складовою майбутньої перекладацької практики і повинні стати частиною процесу експертизи навколо неї. У випадку з вказаними авторами досліджувався текст Аристотеля, але зрозуміло, що і тексти Платона також потребують подібних порівняльних досліджень, за аналогічною методикою.

«Евтифрон»

Осип Роздольський (1872–1945)

На жаль, доступ до першоджерела відсутній, тому приведемо лише цитату Й. Кобіва: “Осип Роздольський, викладач української та класичних мов у гімназіях Коломиї, Перемишля і Львова. Він переніс на український ґрунт діалог Платона «Евтифрон» (переклад надрукований у звіті української гімназії в Перемишлі 1906

року) і трагедію Еврипіда «Медея» (перекладену в 1930-их роках і не видану за його життя). «Евтифрон» був надрукований з передмовою, в якій висвітлено хід думок твору і мету його написання. Мова перекладу досить чиста, лише подекуди зустрічаються діалектизми («вбійство», «ловецтво», «законовідець»)" [9.4].

Симпозіон “Бенкет”

Іван Франко

Цей переклад Івана Франка 1912 го року займає своє, особливе місце в українській культурі взагалі. Сам переклад супроводжується розлогою передмовою автора та коментарями. Також викликає зацікавлення той факт, що Франків “Бенкет” після свого видання в 1912-му став доступний для вивчення лише в окремому доповненні до 50-ти томника Франка (51 том), лише у 2008-му році []. Ось що про цей переклад говорить Й.Кобів:

“Мова «Бенкету» в інтерпретації Франка плавніша, жвавіша, дохідливіша, порівняно з доволі важким стилем Огоновського” [9.5].

«Бенкет»

Іларіон (Іларій) Огоновський (185– 1929)

Подібну ситуацію з доступом до тексту, як і в попередніх випадках, ми маємо і тут. Ось що про цей переклад сказав Й. Кобів:

“В історію перекладу з класичних мов увійшов Іларіон (Іларій) Огоновський (185– 1929), відомий в Галичині знавець давньогрецької та латинської мов, автор словника до поем Гомера [18], перекладач з польської мови на українську численних підручників для вивчення латини. Він освоїв дуже багато творів античної класики, але переважна більшість

його перекладацької спадщини зберігається в архіві не виданою. У 1924 році в Коломиї вийшов з друку його переклад діалогу Платона «Бенкет» під назвою «Бенкет. Розмова про любов» [17] з дуже ґрунтовною вступною статтею про розвиток давньогрецької філософії до Платона включно. Незважаючи на те, що цей переклад появився на десять років пізніше від перекладу того самого твору, здійсненого Іваном Франком, Іларіон Огоновський не зміг відобразити стилістичну легкість Платона. Мова «Бенкету» в інтерпретації Франка плавніша, жвавіша, дохідливіша, порівняно з доволі важким стилем Огоновського" [9.6].

Фрагментарно перекладав "Державу" та "Іон" Ю. Мушак (1968)
(наразі доступу до тексту немає)

"Крітон" який вперше переклав Борис Тен (1988)
(доступ до тексту також відсутній)

“Діалоги” Платона

Видано в “Основи” 1995го. Переклад містив такі тексти, як:

Назва Діалогу	Автор перекладу
Апологія Сократа	Йосип Кобів
Крітон	Юрій Мушак

Евтифрон	Тарас Лучук
Іон	Йосип Кобів
Гіппій більший	Уляна Головач
Протагор	Йосип Кобів
Горгій	Дзвенислава Коваль
Федон	Йосип Кобів
Федр	Йосип Кобів

Умовно цю групу перекладачів можна назвати “львівською філологічною школою”. Чому саме “філологічною”? Тому що ядром цієї групи є філологі-класики, що навчалися і працювали на кафедрі класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Але і тут скоріше треба говорити не про інституцію, а про особистостей. Адже саме яскраві, неординарні постаті Йосипа Кобіва, Андрія Содомори, Юрія Мушака та багатьох інших, менш відомих, але від того не менш важливих людей, стали дороговказом для зростання цілої плеяди молодих (на той час) вчених, і змогли надихнути та надати їм впевненості у власних силах, щоб взятися за такий складний матеріал як Платонові діалоги.

Спираючись на матеріали інтерв’ю з Уляною Головач, яке було зроблене в рамках дослідницького проекту “Студентського товариства усної історії філософії КНУ ім. Шевченка”, [2] можна впевнено сказати, що саме наявність яскравих і авторитетних особистостей і стала визначальним для Соломії Павличко, яка в свій час замовила цей переклад для видавництва “Основи”.

Цікава деталь – кожен з цих перекладачів працював автономно від інших, ніяких спеціальних семінарів і обговорень, (до яких потроху звикають сучасні перекладачі), не було. Тобто, говорити про якусь термінологічну узгодженість, послідовне використання єдиного тезаурусу, комунікацію і обмін досвідом, ми не

можемо. Кожен з перекладачів тут виступає в ролі такого собі творця, який не спираючись ні на який дискурс, ніби “народжує” український варіант Платонового діалогу, з яким працює. Це є характерною рисою “філологічного” підходу до перекладу, адже він все ж ближчий до роботи над літературним, художнім твором. Тут має місце своє, особливе “таїнство” творення, так ніби автор перекладу своєю інтерпретацією “створює” власного Платона. Адже для філолога ціннісні орієнтири перекладу філософського тексту, або наприклад вірша не багато чим відрізняються. Немає чіткої грані між роботою Андрія Содомори по перекладу Горація, і роботою Дзвінки Коваль, яка переклала “Державу” Платона – в обох випадках це робота з текстом, як з художнім витвором мистецтва.

З одного боку, це абсолютно правомірний і виправданий підхід, адже художню складову текстів Платона фактично неможливо відділити від викладеної ним філософської системи. Для будь якого філолога форма в тексті, краса цієї форми, розмір, темп, риторичні побудови, мають особливу цінність. Для філолога краса платонової давньогрецької мови є невід’ємною частиною змісту твору. Справді, з огляду на естетичне чуття “краси”, важко було б уявити собі якусь методику чи техніку перекладу такого твору. Хоча з іншого боку, як це було вже сказано, ніхто з перекладачів впродовж всього тексту не здатен витримати однаковий якісний рівень для всіх випадків, інколи закриваючи “прогалини” за рахунок стилістичних, чи інших прийомів.

Але для філософських творів це особливо критично. Ба більше – термінологічна послідовність і відповідність інтерпретації до науково визначеного каркасу філософської системи, є мабуть чи не більшою необхідністю, ніж збереження стилістики, риторики і краси мовних зворотів. Власне, в цьому і полягає основна проблема – людина, яка бере в руки Платона українською, і маючи на меті зрозуміти Платонову філософію, коли читає такий “філологічний” текст, перш за все усвідомлює, що в її руках художній, літературний твір, за витонченою стилістикою і мовним розмаїттям якого розгледіти саму філософію вкрай складно. Але також ми знаємо, що оригінал не приховує від нас цю філософську складову.

Ось що про ці проблеми говорить В.І. Кебуладзе: "... Саме чуйність до поняттєвого апарату відрізняє перекладача наукової літератури. Зрозуміло, що у нашій мові немає чистих понять і чистих метафор, адже чисте поняття – це суцільна тавтологія, а чиста метафора – це нескінченне відсилання до якогось іншого сенсу, відсилання, в якому зрештою губиться будь-який сенс. Всі слова, якими ми послуговуємося в нашому щоденному спілкуванні, в літературній мові та науковому дискурсі, коливаються між строгістю поняття і глибиною метафори. Але у науковій літературі є певний поняттєвий каркас, є такі чітко встановлені слова, які сигналізують, що саме це є поняттям. У кожного автора цей каркас власний, специфічний, тому перекладач наукової літератури має одразу відчуті і зрозуміти, де йдеться про поняття.

...Поняттєвий каркас дуже важливо завжди перекладати послідовно. Якщо, скажімо, одного разу переклали в Канта слово *Vestand* як розсуд, хоч би як це подобалось чи ні, ми вже у всіх творах Канта маємо перекладати лише так. Якщо він це слово вживає 15-20 разів на сторінку, то ми все одно маємо вжити саме цей відповідник. До речі, в цьому завжди полягає наше непорозуміння з філологами і перекладачами художньої літератури. Вони нам часто закидають, що наші тексти перенавантажені, що ми не використовуємо синоніми, а мова ж багата. Але коли ми робимо науковий переклад, дуже важливо перекладати поняття поняттями. Не можна перекласти поняття одного разу одним словом, а потім іншим, адже тоді руйнується розуміння того, про що йдеться" [8].

Окремої уваги заслуговують коментарі, написані кожним з авторів окремо і видані в тій же книжці. За своєю структурою вони схожі на коментарі Франка до його перекладу "Бенкету". Кожний з таких коментарів містить в собі зауваги щодо місця коментованого діалогу в хронологічному порядку їх написання Платоном, зв'язок з іншими діалогами, короткі історичні відомості про культурний, політичний, суспільний контекст, а також синопсис перекладеного твору. Також кожен з перекладачів додав короткий комбінований покажчик, що містить у собі предметні, іменні, географічні, хронологічні, та ін. реалії з історії і культури не

тільки Атен, але і взагалі всього періоду ранньої античності. Такий спосіб коментування характерний для художньої літератури, і, читаючи ці невеликі статті важко визначити саме філософську складову творів Платона. Власне, за цими коментарями можна побачити саме ставлення, яке було на той час у філологів до Платона. Для них він перш за все письменник і представник давньогрецької культури. А те, що він є філософом – то це інтерпретується як певний літературний жанр. І саме філософський зміст його творів розмивається. Ця книга загалом є яскравим прикладом “філологічної” перекладацької стратегії, з усіма її перевагами і недоліками, про які нам і йдеться.

Держава

Дзвенислава Коваль

Це перший повний переклад українською мовою “Держави” Платона, створений Дзвениславою Коваль, і виданий “Основи” 2000 року. За п’ять років до цього, вона вже приймала участь в перекладі “Діалогів”, згаданому вище, в якості перекладача діалогу “Горгій”. До самого тексту додані стандартні коментарі, що містять в собі зауваги щодо місця коментованого діалогу в хронологічному порядку його написання Платоном, зв’язок з іншими діалогами, короткі історичні відомості про культурний, політичний, суспільний контекст, а також синопсис перекладеного твору.

Цей твір є фундаментальним, і причини з яких Соломія Павличко замовила цю роботу саме у пані Дзвенислави, потребують окремого розгорнутого дослідження. Таке історіографічне інтерв’ю буде виконане в рамках дослідницького проекту “Студентського товариства усної історії філософії”, що діє на базі кафедри історії філософії КНУ.

Також ми ніде не знаходимо інформацію ні про особливості стратегії перекладу, ні про порівняльні характеристики відносно іншомовних перекладів. Не маємо ніяких специфічних коментарів, необхідних для розуміння контексту в якому цей переклад виник. Чи був науковий редактор у цього видання? Які реалії в

українській філології або філософії вплинули на створення цього тексту? Все це теми для майбутнього дослідження в рамках вищевказаного проекту.

Єдине, що ми можемо точно говорити, це те що пані Дзвенислава належить до львівської філологічної школи і тої ж таки традиції, про яку йшлося в одному з попередніх розділів. Попри високий рівень перекладу, навіть певну геніальність його рішень, ми все ж можемо говорити про те, що йому властиві всі ті недоліки, про які йшлося в характеристиках, що ми надавали “філологічному” підходові до перекладу.

“Бенкет” Платона

Уляна Головач

Текст перекладу цього діалогу було опубліковано у видавництві Українського Католицького Університету в 2005-му році, за авторством Уляни Головач. Між її першим “підходом” до Платона, (мається на увазі “Гіппій більший”), і цим перекладом пролягає майже десятиліття. І якщо на момент перекладу “Гіппія більшого” пані Уляна була молодим спеціалістом, що лише робив перші кроки в перекладі, то на момент видання “Бенкету” вона вже встигла пройти великий шлях як вчений. Тому власне, вона вважає цей переклад чи не найважливішою роботою зробленою нею на даний час.

Важливою і невід’ємною складовою цього видання “Бенкету” є також і “Вступ до прочитання “Бенкету” Платона” написаний відомим італійським філософом Джованні Реале, в перекладі Мар’яни Прокопович [11.IX-XIV]. Цей коментар не торкається особливостей самого перекладу, але дає нам досить глибоку герменевтику діалогу в дусі структуралізму і семіотики.

Таким чином особливо чітко вимальовуються “взаємовідносини” між “філологічними” перекладами філософських текстів, і власне самою філософією. Для філолога вони побудовані на тому, що текст ніби є самодостатнім витвором, і в ньому не обов’язково повинні бути певні внутрішні “маркування”, зачіпки, які дозволяють нам одразу зрозуміти, що перед нами не звичайний зразок художньої

літератури, а щось окреме. Між мовою Аристофана чи Еврипіда з одного боку, і мовою Платона ніби немає різниці, (хоча насправді вона є, і вона суттєва). Філологічний підхід таким чином передбачає лише один шлях інтерпретації – через контекст, ніби “ззовні”. Але оригінал є таким, що ми можемо вбачати його філософську складову безпосередньо в тексті, і на жаль, ця складова вкрай слабо розрізняється філологами. Тобто, філософія – це не сам по собі текст, а певний жанр коментарів і інтерпретацій, гібрид літературознавства і історіографії античності.

З іншого боку, такий твір виглядає абсолютно гармонійним і зрозумілим. Так, ніби це справді і є те саме, що мав на увазі Платон. Але працюючи з оригіналом ми стикаємося з безліччю проблем в його інтерпретації, і чітко розуміємо, як багато коштує, і як далеко від справжнього можливого змісту може завести нас така гармонізація і визначеність. Від читача ніби приховується цей зріз реальності, та різниця між мовними системами, різниця між реаліями і мисленнєвими концептами давніх греків і сучасних читачів. Саме в цій різниці, яка старанно прихована за стилістичними прийомами і красномовством філологів, приховане найцікавіше “зерно”, яке дає нам зрозуміти, що перед нами не звичайний художній твір. Адже висвітлення будь якої дистинктивності між оригіналом і перекладом наносить непоправну шкоду художній компоненті, може зробити текст “непрохідним” і незрозумілим, ламає стрункість, витонченість і гармонію літературних форм. Але саме дистинктивність дає нам можливість зрозуміти, що за текст перед нами, чітко побачити проблему з визначенням понять філософської системи оригіналу і зв’язок цих понять в тій же таки системі.

ЧАСТИНА 2 Проблеми кросдисциплінарності в дослідженнях перекладів Платона українською

Узус

Коли ми говоримо про поняття узусу (від лат. *usus* — користування, вживання, звичай) прийняте в мовознавстві, як про прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів, то в контексті досліджень давньогрецьких перекладів українською ми повинні говорити про щось більше за це визначення. Адже зважаючи на полісемію, різницю в мовних системах, відсутність культурних реалій стародавньої Греції в нашій культурі, встановлення якогось сталого “канону” перекладу давньогрецьких термінів не є продуктивним. Українська мова, як і будь яка інша мова переживає неперервний процес змін. Але головним є те, що її ресурси в перекладі давньогрецьких текстів на даний момент ще дуже далекі від свого розкриття. Оптимальні мовні ходи в українській для перекладу Платона – це справа майбутніх творчих винаходів і стратегій, тому встановлення якихось “правильних догматів” лише зашкодило б процесові розвитку, в першу чергу живої української мови. Тому в цьому контексті варто розглядати поняття “узусу” набагато ширше і гнучкіше. Адже є багато проблем, підходи до рішення яких і повинні визначати це поняття. Одна з них витікає з кросдисциплінарності проблеми. Наприклад:

“...Класична філологія, антикознавство (лат. *antiquus* — давній) галузь філології, що вивчає давньогрецьку та латинську мови, античну літературу й історію, археологію, античну метрику, епіграфіку, палеографію, сфрагістику. Межує з нею неоелліністика. Знання грецької й латинської мов поглиблює відчуття й розуміння рідної та іноземних мов. Класичні мови служать базою сучасного наукового словотворення: літературознавство, мовознавство, медицина, математика, юриспруденція, механіка, кібернетика, біологія, фізика, хімія і ще багато інших наук використовують греко-латинську термінологію”. Юрій Шанін [9. ст.241].

Саме так філологи описують роботу в цій галузі. Але якщо замислитися, то можна звернути увагу на те, що у істориків слово “антикознавство” має дещо інший

сенса, і інше спрямування, і власне, так само відбувається у філософів. І це є однією з ключових проблем - адже як правило, сучасний перекладач слідує одній з цих "парадигм", маючи на меті через переклад розвивати ту галузь науки, в якій він працює. Це також зумовлює його стратегії в перекладі, і спосіб рішення лексичних та інших проблем, з якими він стикається. Але треба зазначити, що "антикознавство" в чистому вигляді, завжди є чимось більшим ніж окремо взяті класична філологія, історія, або філософія. "Узус" в цьому випадку є "наддисциплінарним" надбанням, і вимоги до перекладача є ширшими ніж та наукова дисципліна, яку він представляє.

Друга проблема, про яку варто говорити, це проблема стратегій перекладу, адже їх існує чимала кількість. Якщо спробувати звести їх до певних видів, то можна говорити про три основні напрямки:

- 1) Буквалізм (спроба зберегти максимальне наближення до оригіналу, жертвуючи при цьому смисловою складовою і зв'язністю тексту). Сюди входить кропіткий пошук етимологічних відповідників, максимальне збереження точної кількості слів в реченнях і їх синтаксису. Але такі переклади, попри свою корисність для вивчення перш за все розбіжностей між мовними системами, може бути корисним лише для вкрай вузького кола читачів.
- 2) "Смисловий переклад" – це спроба відтворити саме зміст, без збереження форм оригінального тексту. Такий підхід дає змогу ознайомитися з цим змістом широким колам читачів, але треба розуміти такі переклади як чисту інтерпретацію, і відповідно, це не зовсім той Платон чи Аристотель якого сподівається почути читач.
- 3) "Редукція" – такий підхід направлений на свідоме спрощення складних термінологічних випадків і риторичних конструкцій, за для легкого сприйняття при прочитанні, при максимальному збереженні форми і термінологічній послідовності. Такий спосіб перекладу є абсолютно нормальним, але треба розуміти, що ресурси української мови далеко не

вичерпані, тому активний словотвір і пошуки нових ходів є живою необхідністю

Отже, “узус” не може бути сформований як певний “догмат” в рамках окремої перекладацької стратегії.

Інша проблема, якої також варто було б торкнутися – це проблема типології коментарів і їх зв’язку з текстом перекладу. Адже сучасність з розвитком цифрових інформаційних технологій надає широкі можливості для розвитку цього напрямку: коментарі можуть і повинні стати невід’ємною частиною самих перекладів. Ми маємо достатньо багато способів коментування, у випадку з Платоном: Іван Франко, Йосип Кобів, Джованні Реале, Уляна Головач в “Похвала Гелені” [3], та інші – всі вони продукують цікаві підходи, але цього на даному етапі вже недостатньо. Адже основна мета таких коментарів - всього лише зробити текст прозорішим для читача. Хоча як правило, в коментарях мало звертається уваги на проблеми неперекладності. Нові підходи до цього жанру пропонує Олексій Панич [1,ст.5-131], і той напрямок який він обрав – майбутнє цього жанру. Адже в своїх коментарях до “Метафізики” Аристотеля пан Олексій показує зовсім інший смисловий зріз, що витікає з уваги до висвітлення саме проблеми неперекладностей. Дистинктивне пізнання є не менш важливим для пізнання давньогрецьких текстів, ніж будь яке інше.

Але цей жанр потрібно розвивати і розширювати далі, експериментувати і шукати нові ходи в цьому напрямку, бо він є насправді невід’ємною частиною самих текстів перекладу. До таких нових підходів може бути віднесено:

- 1) Колективна семінарська робота по перекладу, з відео семінарів, та відкритий доступ до цих відео.
- 2) Чіткий опис стратегії і проблем що виникли в процесі роботи з боку перекладача
- 3) Окремі коментарі, як “голос” наукового редактора
- 4) Підрядковий переклад та білінгви, трилінгви

- 5) Опис методик збереження форм речень і висловів.
- 6) Етимологічні описи окремих термінів
- 7) Ознайомлення з внутрішньою “кухнею” творення тезауруса, надання якомога ширших коментарів до цього тезауруса, давати доступ до нього.
- 8) Приведення в коментарях іншомовних варіантів рішень по перекладу складних місць.
- 9) Вказувати на інші контексти в давньогрецькому корпусі текстів з використанням “неперекладного” терміну, і історію семантичних зсувів.

Як приклад такої послідовної роботи, яку потрібно в більш стислому форматі відображати в коментарях, в наступних розділах пропонується опрацювання давньогрецького терміну “παίδεῖα”

ЧАСТИНА 3 Методи дослідження давньогрецької термінології на прикладі поняття “*παιδεία*”

Визначення “*παιδεία*” в словниках

Українсько-давньогрецько-новогрецько-англійський словник [35] тлумачить “*παιδεία* ἦ” як “виховання”.

Словник Дворецького [36] подає нам “*παιδεία ἦ*” як:

1) Воспитание, обучение;² 2) образование;³ 3) образованность, просвещение, культура;⁴ 4) искусство;⁵ 5) детство, юність;⁶ 6) молодежь;⁷ 7) наказание.⁸

А ось його протилежність, “*ἄ-παιδευσία ἦ*” :

1) Невоспитанность;¹ 2) необразованность, непросвещенность;² 3) неумение, неопытность;³ 4) необузданность.⁴

Порівняймо це з англійським варіантом у словнику Лідела-Скота [38],

“*παιδεία ἦ*” : 1) The rearing of a child;⁵ 2) training and teaching, education;⁶ 3) its result, mental culture, learning, accomplishments, as we also use education, for the constituent parts of education; parts or systems of education, treats of education in many places;⁷ 4) the culture of trees;⁸ 5) the twisted handiwork of Egypt, ropes of papyrus;⁹ 6) any thing taught or learned, an art, science, (Lat. disciplina), of medicine;¹⁰ 7) youth, childhood also childishness, childish folly.¹¹ 8) in collect. sense like juvenus, the youth, a body of youths.¹²

[3.1] “*ἄ-παιδευσία ἦ*” : 1) Want of education;¹³ 2) from want of instruction in a thing;¹⁴ 3) inexperience in money;¹⁵ 4) ignorance, stupidity, boorishness, coarseness;¹⁶ 5) from want of control over passion.¹⁷

Додамо сюди також і французьку інтерпретацію “*παιδεία ἦ*”, з етимологічного словника П'єра Шантрене [39]:

Éducation, formation, culture, fait d'instruire.¹⁸

¹ “Після ось цього сказаного, уподібни нашу природу відносно *навченості* (*παιδείας*) і *ненавченості* (*ἀπαιδευσίας*) такому зазнаванню...”.

² Виховання, навчання; ³ Освіта; ⁴ Освіченість, просвітництво; ⁵ Мистецтво; ⁶ Дитинство, юність; ⁷ Молодь; ⁸ Покарання. ¹ невихованість; ² неосвіченість, неосвіченість; ³ невміння, недосвідченість; ⁴ нестриманість. [Український переклад з російської автора]. ⁵ Виховання дитини; ⁶ Тренування і навчання, освічення; ⁷ Результат, ментальна культура, вивчення, досягнення, складові частини процесу освіти, багатоманітні аспекти освіти; ⁸ Вирощування дерев; ⁹ Ручне виготовлення сувоїх папірусу в Єгипті; ¹⁰ Речі, предмети, процеси, що вивчають в мистецтві, науці, медицині; ¹¹ Юність, дитинство, інфантильність; ¹² Молодість, молодіжне. ¹³ Потреба в навчанні; ¹⁴ Від нестачі навчання; ¹⁵ Недосвідченість в грошових справах; ¹⁶ Невігластво, дурість, хамство, грубість; ¹⁷ Недостаток контролю над пристрастями

¹⁸ Освіта, навчання (тренування), культура, інструктаж

Етимологія “παιδεία”

Але, перш ніж співставити віднайдені в словниках і перекладах варіанти інтерпретації слова “παιδεία”, спробуємо обміркувати його етимологію і семантику. Отже, початкова форма, від якої воно виникає, це іменник “παις, παιδος ο, η”, тобто – дитина, хлопчик, дівчинка, внук, юний раб, рабиня. [36. ст.182] Тут до кореня “παι - παιδ - ” додається суфікс абстрактного іменника -εια- (пор. ἀλήθεια, власний суфікс -ει- + закінчення -α), який несе відтінок значення тяглості, тривалості деякого стану, процесу. Тобто “παιδεία” – це стан, тяглий процес, який співвідноситься з природним становищем дитини, раба.

Що ми знаємо про положення дитини або юного раба в давньогрецькому полісі? Ми знаємо, що в тогочасному суспільстві обидва знаходяться в узалежненому по відношенню до вільного “громадянина – батька” статусі. Ні дитина, ні раб не мають власної свободної волі, вони змушені слухатися і підкорятися волі господаря “ойкосу”, ойкос в свою чергу є базовою одиницею суспільного устрою давньогрецького полісу. Тобто, іменник “παις, παιδος” є не лише позначенням вікового. В даному випадку змішування різних за значенням семантичних полів – “раба” і “дитини” в буденній мові греків, вказує нам також і на вживання цього слова в якості маркера положення в соціальній ієрархії.

Читаючи наприклад Теетет [15; 143 b,c] ми помічаємо, що звернення Евкліда:

“ Ἀλλά, παῖ, λαβὲ τὸ βιβλίον καὶ λέγε”,

– адресовано саме прислузі, тоді як ні він, ні Сократ, не звертається таким чином і не називає словом “παῖς” самого Теетета, підлітка за віком. Впродовж діалогу ми не зустрічаємо нічого подібного, хоча наприклад російський переклад густо засіяний словом “мальчик”, в той час як сам Платон використовує в тих самих місцях особові займенники. Говорячи загалом про юнацтво, Платон єдиний раз використовує “τῶν νέων”, або “τοὺς νέους” - “...юнаків”, [15; 143d] і ні разу “παις, παιδος”.

Далі, в [16; Менон 82b] ми бачимо, як Сократ звертається до хатнього раба:

“Σωκράτης:

εἰπέ δὴ μοι, ὦ παῖ, γινώσκεις τετράγωνον χωρίον ὅτι τοιοῦτόν ἐστιν;” – кажучи йому: “Скажи ж мені, [ὦ παῖ] о раб!”.

Хоча таке звернення і не можна вважати образливим, бо для позначення саме “раба” як найнижчої верстви суспільства у греків скоріше використовувалося б слово “δοῦλος”.

Тобто, в “παιδεία”, крім самого “раба - дитини”, завжди іманентно присутній старший, як наставник і господарь, як хтось, через кого може бути ініціаційований перехід до знання, або більш високого соціального статусу. Саме з таких позицій веде бесіди з тими, до кого звертається словом “ὦ παῖ” сам Сократ.

Таке використання “παιδεία” в тексті “Печери” стає зрозумілішим, якщо за приклад розглянути процес звільнення кайданника [14; 515d-e]. Адже в русі кайданника нагору до світла задіяний дехто ззовні, і саме він є умовою змін в долі в'язня. Цей умовний “хтось” не просто змушує кайданника після звільнення повернути очі до світла. Але і далі він, всупереч волі звільненого, (оскільки кайданник страждаючи від болю в очах і відсутності звички до світла чинить спротив, сперечається), все одно тягне його силою на верх, не даючи йому повернутися в попередній свій звичний стан, допоки в'язень не побачить і не зрозуміє сонце як причину всього, (і того, що він сам бачив у печері у вигляді тіней).

Це важливий момент в розумінні того, як Платон використовує поняття “παιδεία”. Адже для нього, без зовнішньої допомоги зрілої, освіченої людини, ніхто сам собою не здатен підтримувати зір в напрямку світла. І через це можливість побачити речі такими, якими вони є насправді залежить від одного – чи володіє той хто виводить кайданника з печери, цим “τέχνη” – мистецтвом підтримувати зір в правильному напрямку.

Також варто звернути увагу на власну Платонову критику “написаного слова” [17; Федр 274b-278e], що опосередковано вказує нам на необхідність “носія логосів” для передачі справжнього знання, що з власних вуст може передати їх “τῷ παιδῷ”, тобто учневі.

Поміж тим також треба зазначити, що такого роду відносини нерівності в “*παιδεία*” не є протирічними до поняття Платонової дружби, “*φίλος/-η, φίλια, φίλέω*”, бо дружня бесіда, дружні відносини, дружнє ставлення як базис для діалогу філософа–діалектика і його співрозмовника, не означають їхньої рівності, адже мова йде про пізнання.

Також ми маємо аргументи на користь “езотеричності” Платонових діалогів у Тюбінгенських дослідників Платона, таких як П.Слезак [32. ст.51-62]. І позаяк діалоги відсилають нас за свої власні межі, роль провідника душі у Платона фактично закріплюється за зрілим філософом–діалектиком, який не просто свідомо приховує від загалу найістотнішу частину свого знання, але й відповідально ставиться до вибору “грунту”, тобто підходящої людської душі, в яку він висаджуватиме свої логоси, захищаючи їх і опікуючись їх зростанням.

Таким чином стає зрозумілою уся складність даного концепту, адже в культурах сучасних мов перекладу не існує подібних реалій. Коли ми говоримо “виховання”, або “*rearing*”, або “воспитание”, то ми вказуємо на зовсім інші реалії, речі, стани справ. Отже, знайти потрібні відповідники поза соціокультурним контекстом давньогрецького полісу не видається можливим.

Тому, перекладаючи “*παιδεία*”, треба усвідомлювати, що без змістовних паралельних коментарів до тексту, ми не відтворимо його значення, оскільки доступні нам мовні ресурси не є достатньо адекватними для цього випадку в принципі.

В кожному випадку, як от *рос.* “вос-питание”, *англ.* “*rearing*”, *фр.* “*Éducation, formation*”, як врешті і з найбільш імовірним (на даному етапі дослідження) українським варіантом “виховання”, ми маємо власні, питомі їм етимології і походження цих слів, власну їх історію, їх власні унікальної форми семантичні поля, які з часом суттєво зміщувалися відносно буденного вжитку. Як результат, ми констатуємо цілий ряд семантичних зсувів, через які утворилося широке гніздо взаємопов’язаних понять.

Використання παιδεία в інших контекстах Платонових діалогів

Для порівняння варто розглянути деякі інші випадки з вживанням “παιδεία” у Платона. Для цього ми скористаємося тими місцями, які вказані в словниковій статті про “παιδεία” у Лідела-Скота, адже стаття містить багато посилань на Платонові тексти. Вочевидь, вказані в статті випадки є значливими і можуть дати нам різні конотації значення цього слова. Отже:

[18; Федон 107d],

“οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἔχουσα εἰς Ἄιδου ἢ ψυχὴ ἔρχεται πλὴν τῆς παιδείας τε καὶ τροφῆς, ἃ δὴ καὶ μέγιστα λέγεται ὠφελεῖν ἢ βλάπτειν τὸν τελευτήσαντα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκεῖσε πορείας.”

“Адже душа, відходячи в Аїд, не забирає з собою нічого, крім освіченості і вихованості; вони, кажуть, принесуть небіжчикові велику користь або непоправну шкоду на самому початку дороги в потойбічний світ”.

(переклад Йосип Кобів, [б.ст.284])

Тобто “παιδεία” в цьому випадку постає як щось іманентне самій душі, набуте/не набуте нею за життя, і саме ця складова впливає на подальшу її долю Аїді.

Також, треба звернути увагу на те, що “вихованістю” тут перекладено саме “τροφῆς”, тоді як “τῆς παιδείας” – це “освіченість”. І таке розрізнення є доречним, бо в словнику Лідела-Скота [3] воно також значиться як опозиція. Отже, через це ми можемо прийти до виключення “виховання” як варіанта перекладу “παιδεία”. Ба

більше, російський відповідник “вос-питание” вочевидь, є калькою до “τροφῆς”

[3.3], адже “τροφῆ” - це їжа, харч, засоби харчування, як і російська основа “-питание” в слові “вос-питание”.

Відносно етимології українського “ви-ховання” приведемо тут аналіз Г.Н. Горюшиної [4]:

“Щодо розвитку найдавнішого праслов’янського значення «зберігати, таїти», то тут можливі дві незалежні лінії еволюції: 1) «зберігати, таїти» > «доглядати, турбуватися» > «кормити, годувати»; 2) «зберігати, таїти» > «ховати (щось)» > «ховати щось у землю» > «погрібати». Як свідчать факти, одні слов’янські мови

зберегли переважно перший комплекс значень, інші — другий, а у деяких мовах наявні елементи з обох ліній розвитку найдавнішого «зберігати, таїти». Саме з першою лінією значень слова *chovati* пов'язане основне значення укр. *віховати*—*виховання*”.

Тобто, мовознавці через етимологію прояснюють для нас “виховання” як щось близьке за змістом і значенням саме до “*τροφή*”.

[19; Протагор 327d],

“*πρὸς ἀνθρώπους οἷς μήτε παιδεία ἐστὶν μήτε δικαστήρια μήτε νόμοι μηδὲ ἀνάγκη μηδεμία διὰ παντὸς ἀναγκάζουσα ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι*”

“Уяви собі це тут: хай-но якась людина з-поміж тих, що виховалися серед людей і у пошані до законів, видається тобі дуже несправедливою, все ж вона справедлива і навіть є знавцем законів...”

(переклад Йосип Кобів [б.ст.123])

Тут ми маємо ситуацію, коли один і той самий перекладач не притримується строгого тезаурусу, використовуючи для перекладу “*παιδεία*” слово “виховання”.

[20; Горгій 470e]

“*Σωκράτης*
καὶ ἀληθῆ γε ἐρῶ: οὐ γὰρ οἶδα παιδείας ὅπως ἔχει καὶ δικαιοσύνης”.

“Сократ:

І скажу правду. Я ж бо не знаю як слід ні про його виховання, ні про його справедливість”.

(переклад Дзвенислави Коваль [б.ст.178])

В даному випадку ми бачимо, що “виховання” є досить гармонійним рішенням, і воно частково виводить нас на значення, пропоноване вище в розділі про етимологію “*παιδεία*”. Але тут це скоріше ситуативний збіг. Бо чи є правильною ситуація, коли ми перекладаємо опозитні лексеми “*παιδεία*” і “*τροφή*” одним і тим самим словом? Вочевидь, такі випадки потребують, як ми це вже зрозуміли, окремого опису, окремих зусиль і часу для встановлення конвенцій відносно вжитку цих складних, полісемантичних термінів в єдиному

перекладацькому узусі. Адже в самого Платона таке розрізнення існує, і ми не можемо просто проігнорувати його.

[21; Держава. 376d-e]

“Οὗτος μὲν δὴ ἂν οὕτως ὑπάρχοι. θρέψονται δὲ δὴ ἡμῖν οὗτοι καὶ παιδευθήσονται τίνα τρόπον”;

“Таким нехай він і буде. Але як нам слід виховувати й вишколювати охоронців?”

Ἴθι οὖν, ὥσπερ ἐν μύθῳ μυθολογοῦντές τε καὶ σχολὴν ἄγοντες λόγῳ παιδεύωμεν τοὺς ἄνδρας.

“ — Тож, будучи вільним від інших занять, спробуймо покvapно, як роблять це оповідачі, зайнятися — хай лише на словах — вихованням цих людей”.

“Τίς οὖν ἦ; ἢ χαλεπὸν εὐρεῖν βελτίῳ τῆς ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου ἠύρημένης; ἔστιν δέ που ἢ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἢ δ’ ἐπὶ ψυχῇ μουσική.

Ἔστιν γάρ. Ἄρ’ οὖν οὐ μουσικῇ πρότερον ἀρξόμεθα παιδεύοντες ἢ γυμναστικῇ;”

“ — Отже, яким буде це виховання? Важко знайти краще від того, яке заведено ще з давніх часів. Для тіла — це гімнастика, а для душі — музика

— Справді, так.

— Чи не почнемо виховувати людей спочатку музикою, а потім гімнастикою?”

(переклад Дзвенислави Коваль [12])

В даному випадку ми можемо визначити “παιδεία” як вказування на певну систему, традицію освіти і тренування, вишколу, що на думку Платона необхідно для зростання воїнів-охоронців. Взагалі ж варто звернути увагу на те, що “παιδεία” за Платоном завжди є невід’ємним атрибутом певної традиції.

Чи можемо ми в даному випадку говорити про суттєвий зсув значення παιδεία в сторону “традиції, системи вишколу”? Так, але це не відміння загальних рамок окреслених нами відносно “παιδεία” раніше: яким би не було виховання тих воїнів,

все ж воно імпліцитно потребує когось, хто це навчання організує, забезпечить, “відбере” гідний такого навчання “людський матеріал”. Як це каже і сам Платон:

“...спробуймо покvapно, як роблять це оповідачі, зайнятися — хай лише на словах — вихованням цих людей”.

І так само, як дитина або раб, такий воїн повністю залежний від своєї “держави”, і вищих щаблів влади, що за Платоном мають її скеровувати. Його доля не належить йому самому, вона наперед визначена, оскільки головною є функція, яку він повинен виконувати. В діалозі “Тімей” ця думка відносно воїнів послідовно повторена і стверджена самим Платоном.

Таким чином концептуальна схема описана в розділі про етимологію “*παιδεία*” зберігається, і на даному етапі можна встановити цілком послідовний і усвідомлений вжиток цього слова у самого Платона.

[22; Філеб 55d]

“Σωκράτης:

οὐκοῦν ἡμῖν τὸ μὲν οἶμαι δημιουργικόν ἐστὶ τῆς περὶ τὰ μαθήματα ἐπιστήμης, τὸ δὲ περὶ παιδείαν καὶ τροφήν. ἢ πῶς;”

“Отже, нам слід деміургічно обдумати розбіжність між оволодінням точним знанням з одного боку, і освітою та вихованням з з іншого”

(Переклад автора)

Тут ми знову стикаємось з розрізненням значення “*παιδεία*”, на цей раз з тим, що Платон називає “*τὰ μαθήματα ἐπιστήμης*” – оволодінням точним знанням. В словнику відносно “*ἐπιστήμης*” [3.4] ми знаходимо пояснення, що знання “*ἐπιστήμη*” не може бути отримане за допомогою “*τέχνη*” – мистецтва, ремесла, чи з “*ἐμ-πειρία*” – голого досвіду або практики.

Далі в тексті “Філеба” ми знаходимо тлумачення цих дистинкцій, але оскільки тут нам достатньо буде просто зафіксувати розбіжність між “*τὰ μαθήματα ἐπιστήμης*” і “*παιδεία*”, то ми лише відзначимо для себе, що процес отримання знання, яке носить аксіоматичний, умоглядний характер, (геометричне, арифметичне), вирізняється з об'єму поняття “*παιδεία*”.

[23; Держава, 518b]

“δεῖ δὴ, εἶπον, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, εἰ ταῦτ’ ἀληθῆ: τὴν παιδείαν οὐχ οἷαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασὶν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι.”

“Треба нам встановити відносно них таке, якщо це істина: пайдея не є такою, як про неї деякі розповідачі говорять, якою вона є. А говорять вони, що як всередині душі немає розуміння, то його можна вкласти туди ніби сліпому в очі вкласти зір.”

(Переклад автора, див. Додаток)

Далі Платон стверджує, що ця здатність бачити світло вже є в душі людини, лише треба скерувати той зір в правильному напрямку. І ось це “мистецтво” [518д] підтримання зору в правильному напрямку, яке здійснюється “в найбільш легкий і корисний спосіб”, Платон як раз і пов'язує зі значенням “παιδεία”. Тобто, він прямо каже нам про те, що присутність декого, хто володіє цим “τέχνη”, за допомогою якого він зможе підтримувати зір підопічного, який перебуває в процесі пайдеї, в напрямку істинного буття, є необхідною.

Також треба відмітити, що відносно самого цього мистецтва Платон нам нічого не прояснює, а лише говорить, що його “τοῦτο διαμηχανήσασθαι”. Так, ніби його треба “винайти або видумати”!

Це ще один аргумент щодо “езотеричності” Платонових діалогів, адже він сам тут постає в ролі одного з отих “τοῖς θαυματοποιοῖς”, “дивотворців”, чи “вертепників”, який показує процес звільнення, ніби одне з “τὰ θαύματα” – “див”. І ми вгадуємо лише якісь контури, тіні від того, яким цей процес є в реальності. Ми ніби самі непомітно опиняємось в ролі спостерігача тіней, потребуючи прояснення. Це важливий пункт, який підводить нас до певної межі, за якою тлумачення текстів Платона втрачає сенс. Ця “недосказаність” є невід'ємною частиною всього корпусу його текстів, і слід ставитися до цього відповідно.

Це не те, що міг би сказати Вітгенштайн: якщо ти не хочеш, щоб певні люди заходили в кімнату, то треба повісити замок, від якого в них не буде ключа. Але говорити з ними про це безсенсовно, якщо ти, звісно, не хочеш, щоб вони захоплювалися кімнатою ззовні. Заради пристойності повісь на двері такий замок, який помітять тільки ті, хто зможе його відкрити, інші ж – ні. [32. ст. 83] Все ж на противагу Вітгенштайну, існування цього смислу варто було б очікувати за межами самих діалогів, скоріше за все в усній традиції Академії, яка на жаль, не збереглася, і відтворити її ми не змогли б.

Єдине, що ми тут можемо чітко усвідомити, (не знаючи хто і навіщо облаштував все саме так, як описує Платон, щодо нашого пізнання, і хто стоїть за описаною схемою та які у нього наміри), це лише те, що від кайданника, (чи будь-кого хто уявив себе на його місці), нічого не залежить. Чи буде він виведений на світло? Все в руках того, хто виводить, і в руках випадку, який вирішить, що це будеш саме ти, а не хтось інший.

Варіанти застосовані перекладачами в інших мовах

Усю складність концепту *παῖδεία* ми можемо побачити не тільки через аналіз етимології і різних контекстів його вживання, але і через аналіз спроб перекладу і рішень, що приймали перекладачі в німецькій, французькій, англійській, латинській мові.

Спочатку розглянемо німецький варіант перекладу Держави [514a]:

“Nach diesen Erörterungen, fuhr ich fort, betrachte nun unsere menschliche Anlage vor und *nach* ihrer Entwicklung mit dem in folgendem bildlich dargestellten Zustande: Stelle...” [24]

Дослівний переклад цього уривку на українську міг би бути таким:

“Після цих з'ясувань я рушив далі / продовжив, розглядаючи тепер наше людське становище до та після його розвитку в умовах, образно описуваних в наступній ситуації: уявіть “

(Переклад Ілля Давиденко)

Тут перекладач на німецьку, для інтерпретації “*παιδεία*” застосовує “*Entwicklung*”, тобто “розвиток” [33]. Але особливо цікавою є сама граматична конструкція, запропонована ним: “...розглядаючи тепер наше людське становище до та після його розвитку...”, хоча дослівне прочитання було б “...уподібни нашу природу відносно пайдеї і її відсутності такому зазнаванню...”. Тобто перше, на що ми звернемо увагу, це сама стратегія перекладу - він більше тяжіє до спроби передати “сенси”, ніж до буквального, “граматичного” варіанту.

З одного боку, це може викликати питання, чи є такий підхід виправданим, але з іншого, за вибраною стратегією ми можемо побачити складність проблеми, з якою зіткнувся перекладач, працюючи з виразом “*παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας*”.

Як би не було, зазначимо, що такий варіант перекладу, як “*Entwicklung*”, тобто “розвиток” існує, а поняття “*ἀπαιδευσία*” тут визначається як “стан людини до її розвитку”. І нам стає зрозумілим, що перекладач не ставив акцент на спробі перекласти саме “*παιδεία*”. Натомість ми бачимо дуже цікаву, спробу передати скоріше значення всього речення, ніж окремих термінів, що містяться в ньому.

Говорячи щодо німецьких відповідників, в “Європейському словнику філософій”, Т.1, ми маємо статтю про німецьке слово *BILDUNG*, яка містить коментарі Барбари Кассен, де вона пише:

“У *παιδεία* чується близькість до *παιδίαν* «гра» (звідси в Законах [656c] згадка *περὶ τὰς μουσικὰς παιδείων τε καὶ παιδίαν*, «про музичне виховання [виховання Муз] і гру»); *παιδεία* протиставляється *ἀπαιδευσία* «неосвіченості, невихованості», тобто невігластву погано вихованих, як це засвідчує, наприклад, міф про печеру... «Тепер, сказав я, уподібнимо нашу природу в плані освіченості та неосвіченості ось чому...».

У Законах [653b] читаємо: *παιδείαν δὴ λέγω τὴν παραγυνομένην πρῶτον παισὶν ἀρετὴν* «Освітою ж я називаю чесноту, що спершу виникає в дітях». У цьому плані, виходячи із сократичної діалектики суворості законів, весь Платон виявляється переконаним (*πρωτρεπτικός*) і педагогічним, зорієнтованим на ту міру чесноти, яка освічує правителя-філософа за посередництвом відповідних інституцій.

Таким є весь Платон - але також і весь Аристотель, для якого παιδεία є засобом завершити визначення людини як тварини, наділеної логосом. Жоден не стає людиною без παιδεία - ані, певна річ, дитина, ані жінка, ані навіть раб; кожен у свій спосіб є не просто живим, як худоба, а й наділеним логосом достатньою мірою, щоб набувати його далі.”

І далі там же:

“Також зрозуміло й те, що осередням німецького Bildung є модель грецької παιδεία, а не римської cultura. Cultura походить від colere «перебувати, піклуватися, плекати, культивувати, практикувати»;”...

“Bildung же розташовується на боці τέχνη, мистецтва, майстерності та виготовлення, а не на боці natura. Вернер Єгер постійно наполягав на зв'язку Bildung із пластичністю, πλάσσειν «ліпити, формувати, утворювати, вигадувати», із діяльністю скульптора, який формує своє творіння (див. вставки у статтях ART і ПЛАСТИЧНІСТЬ):

Auf diese Art der Erziehung allein ist das Wort Bildung im eigentlichen Sinne anwendbar, wie es denn auch bei Plato zuerst als bildlicher Ausdruck für das erzieherische Tun begegnet. Unser deutsches Wort Bildung bezeichnet das Wesen der Erziehung am anschaulichsten im griechischen, platonischen Sinne. Es enthält in sich die Beziehung auf das künstlerisch Formende, Plastische wie auf das dem Bildner innerlich vorschwebende normative Bild, die 'Idea' oder den 'Typos'.

Для цього різновиду виховання придатне лише слово Bildung у його власному сенсі, що спершу зустрічається у Платона, який описує процес виховання в термінах формування. Наше німецьке слово Bildung якнайкраще унаочнює сутність виховання в грецькому, платонівському сенсі. Воно містить посилання на мистецьке, пластичне формування, яке походить з нормативного образу, що внутрішньо постає для митця, на «ідею» чи «тип».

Werner Jaeger, Paideia, s. 12-13.

Таким чином, Bildung, що розглядає людину як витвір мистецтва, через гуманізм - а не через культуру - успадковує саме діяння παιδεία.

Можна говорити про те, що наведений нами раніше аналіз етимології і вжитку παιδεία в конкретних контекстах у Платона, загалом збігається зі змістом статті в “ЄСФ”.

Але, тим не менш, автор німецького перекладу, (Wilhelm Wiegand [24]), уник використання Bildung в якості відповідника до “παιδεία”, що може свідчити про те, що ситуація насправді складніша, адже в тому ж таки перекладі, [518b] для παιδεία використане “Die Jugendbildung”.

Стосовно німецьких інтерпретацій “παιδεία” варто також згадати фундаментальну працю Вернера Йегера “Пайдея” [29], де він описує саме явище “παιδεία”, як похідне від способу життя стародавньої грецької аристократії, що був орієнтований на так звану “ἀρετή”, тобто досконалість, яка була предикатом самої шляхетності. Починаючи від Гомера, ця “ἀρετή” є орієнтиром, що мотивує і направляє процес “παιδεία”. Досягнення певного ідеалу у давніх греків “ἀγαθός”, за В. Йегером є основою для розуміння семантики “παιδεία”, але сам він відмічає, що з часом цей ідеал, образ, як і його значення змінювалися. І якщо в Гомера йдеться про яскраво висвітлену мораль шляхетного стану, в якій пануює гордість, орієнтована на досягнення славних предків, а головне – це лицарська звитяга, боротьба, прагнення мірятися силами і перемагати, то для більш пізніх Платона і Аристотеля йтиметься загалом про велич душі, “мегалопсихію”, прагнення до “κἀλοκἀγᾶθία” (довершеність, шляхетність), не тільки через військову звитягу, але і через освіту, самовдосконалення.

В українській мові цікаву рецепцію “παιδεία” запропонувала Дзв.Коваль:

“— Зробивши це, — сказав я, — уподібни, будь ласка, нашу людську природу з огляду на розумову культуру і її відсутність ось до якого стану...” [12]

Але цікаво, що авторка перекладу також не притримується послідовного перекладу “παιδεία” як “розумова культура”, хоча такий варіант інтерпретації є унікальним і цікавим перекладацьким рішенням. В тому ж таки Держава [518b] вона використовує слово “освіта”.

Цікаві інтерпретації нам пропонують деякі французькі автори, хоча в самому перекладі ми бачимо відповідність до словника Шантрене [39]:

“Représente-toi de la façon que voici l'état de notre nature relativement à l'instruction et à l'ignorance”[26].

Хоча, наприклад Поль Рікер [31] більш схильний розуміти “*παιδεία*” саме як *Bildung*, а Ролан Барт [28] пропонує нам розуміти “*παιδεία*” як “формування думки під дією сил відбору - дресирування, що зачіпає несвідоме мислителя”.

Російський переклад А. Єгунова пропонує нам такий варіант для “*παιδεία*”:

“– После этого, – сказал я, – ты можешь уподобить нашу человеческую природу в отношении просвещенности и непросвещенности вот какому состоянию...” [25]

Латинський переклад є таким: “*Post hæc , inquam , naturam nostram , quod ad τῆν : eruditionem ejusque contrarium altinet , hujusmodi casui conapara*” [27]

Особливо цікавою тут є дивергенція понять, адже для греків “*παιδεία*” - це природний процес, але римляни вважали себе грубими неотесами відносно греків. Вони дійсно уявляли своє навчання, як процес виведення з першопочатково грубого, необробленого стану, адже вчилися вони саме у греків.

“*Graecia capta ferum victorem cepit et artes | intulit agresti Latio*”

(Переможена Греція перемогла суворого переможця и внесла мистецтва в грубий Лаціум), — писав Гораций (Epist. II 1, 156). [30]

Отже, “*παιδεία*”, це “*eruditio*” - від “*erudire*”: 1) освічувати, давати освіту, наставляти, навчати; 2) сповіщати; 3) вдосконалювати [37]

“*erudire*” - в свою чергу від *e-* (із) + *rudis*

rudis - 1) необроблений; 2) безладний, неприбраний, незакінчений; 3) грубий, суворий, дикоростучий, жорсткий, незрілий; 4) молодий, юний, ранній; 5) грубий, не навчений, невіглас.

Переклад на англійську мову буде таким: “Next,” said I, “compare our nature in respect of education and its lack to such an experience as this.”[14]

Вжите тут слово “education” є чи не найпростішим варіантом, так само як і у французькій мові. Отже, ми можемо побачити тут іншу стратегію перекладу, коли перекладачі цілком усвідомлюючи всю складність “παίδεια” дають найбільш простий і ясний відповідник у своїй мові, спрощуючи значення, дещо примітивізуючи його. Адже оригінал все одно залишиться оригіналом, і тому перекладач не намагається зробити щось “надзвичайне”, тим самим ще більше відводячи читача від першопочаткових смислів. Такий підхід є цілком виправданим, і передбачає поділ читачів на різні категорії: тих, хто здатен працювати з оригіналом, і тих, хто лише поверхово ознайомлюється зі змістом твору. Такий підхід є чесним по відношенню до читача.

ВИСНОВКИ

- 1) Україномовна традиція перекладів Платона існує, і цій традиції щонайменше 150 років.
- 2) Існує нагальна необхідність віднайти, ретельно дослідити і опублікувати ці тексти як окрему збірку.
- 3) Окремо існує необхідність порівняльних досліджень корпусу цих текстів з точки зору лексикографії.
- 4) З боку філософів вивченню цієї традиції приділено мінімум уваги, хоча така традиція безумовно заслуговує на вивчення. Також варто приділити увагу докладному опису стратегій і відкриттів, зроблених сучасниками.
- 5) Особливу увагу треба приділити дослідженню традиції коментування згаданих перекладів, її розвитку і трансформації.
- 6) Важливим напрямком майбутніх досліджень є вивчення контексту в якому виникали переклади, біографій перекладачів.
- 7) Дослідження саме філософської складової цих перекладів, в тому числі і через порівняння.
- 8) Такі дослідження безумовно вплинуть на майбутнє перекладу давньогрецької спадщини взагалі, сприятимуть формуванню узусу давньогрецьких термінів, і можливо врешті ми матимемо українсько - давньогрецький словник, свого “Лідел-Скота”.

Не треба вірити в міф про перекладача з надзвичайними, виключними здібностями, з “філологічною пам'яттю”. Це не працює. Не можна узалежнити переклад від таланту і здібностей однієї людини.. Завдання перекладу Платона лежить поза навіть “надлюдськими” здібностями. Це зрозуміло на прикладі російського перекладу “Кратилу”, [385b,c] авторства В.Карпова, або “Філеба” [55d], якого на російську переклав Н.Самсонов. Ми не можемо взагалі працювати з Платоном як з художнім текстом.

Не можна гармонізувати текст перекладу за будь-яку ціну. Ця ціна в сумі все одно буде зовеликою. Це той випадок коли треба пролити світло саме на відмінності і втрати, що виникають з розбіжностей мовних систем і наявних ресурсів, (які є в мові на яку перекладають), і не нав'язувати неіснуючу схожість.

Також варто зрозуміти, що “антикознавство” взагалі, і переклади Платона зокрема, не можуть бути прерогативою якоїсь окремої галузі гуманітарних наук, таких як філологія чи історія або філософія. Лише кросдисциплінарний підхід до цих текстів є адекватним.

Для дотримання наукового стандарту перекладу потрібно:

- 10) Колективна семінарська робота по перекладу, з відео семінарів, та відкритий доступ до цих відео.
- 11) Чіткий опис стратегій і проблематики роботи з боку перекладача
- 12) Зовнішня наукова редактура
- 13) Підрядковий переклад.
- 14) Працювати над збереженням форм речень і висловів.
- 15) Притримуватися перекладацького тезаурусу.
- 16) Надавати якомога ширші коментарі до цього тезаурусу, давати доступ до нього.
- 17) Приводити в коментарях іншомовні варіанти рішень по перекладу складних місць.
- 18) Вказувати на інші контексти з використанням “неперекладного” терміну

Таке пізнання текстів Платона дистинктивне, але воно щонайбільше відповідатиме змісту його текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель – Метафізика - Видавництво Темпора / Переклад: Олексій Панич. Сторінки: 848. Обкладинка: Тверда. Розмір (мм): 130x200. Рік видання 2022. ISBN: 978-617-569-534-0.
2. Головач У. , інтерв'ю
3. Головач У. – “Похвала Гелені» Горгія Леонтинця: риторична вправа задля розваги чи розважання?”

https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2411/Holovatch_Pokhvala%20Heleni.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Г. Н. Горюшина. Із таємниць походження Слова. / <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine26-16.pdf>
5. Дзензелівський Й. О.. – Кміцикевич Володимир Фердинандович // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія, 2000. — ISBN 966-7492-07-9
6. Діалоги / Пер. з давньогр. – К.: Основи, 1999. – 395 с. – ISBN 966-500-007-1
7. Звонська-Денисюк Л.В. – Українські переклади давньогрецької літератури: здобутки та перспективи // Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка «Мовознавство. Літературознавство. Фольклористика». – Випуск 21. – К., 2021. – С. 41-45.
8. Кебуладзе В.І. – <https://zbruc.eu/node/79342>
9. Неперервна філологія: класичні, візантинологічні та неоелліністичні студії в Україні ХХ століття / Н. Ф. Клименко, У. В. Головач, Л. В. Павленко; відп. ред.: Н. Ф. Клименко; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології, Укр. католицький ун-т,

Каф. класичних, візантійських і середньовічних студій. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014., ст.222-241.

9.1 ст.223

9.2 ст.224

9.3 ст.231

9.4 ст.232

9.5 ст.232

9.6 ст.231

10.Панич О., Вестель Ю. Листопад. І. «КАТЕГОРІЇ» 1—5: ОРИГІНАЛ І ТРИ ПЕРЕКЛАДИ/ISSN 0235-7941. Філософська думка, 2012, № 1

11.Платон. Бенкет. / У. Головач. — Дух і Літера, Київ, 1992. — № 9-10. — с.369-417.

12.Платон. Держава / пер. Коваль Дзенислава — <http://litopys.org.ua/plato/plat07.htm>

13.Українська класична філологія: Біобібліографія, історія, персоналії (XVIII—XXI ст.) / Л. Павленко, Л. Звонська. — К.: ВПЦ «Київський національний університет», 2014.

Іншомовні джерела

14.<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D514a>

15.<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0171%3Atext%3DTheaet.%3Asection%3D143b>

16.<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0177%3Atext%3DMeno%3Asection%3D82b>

17. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0173%3Atext%3DPhaedrus%3Asection%3D274b>
18. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0169%3Atext%3DPhaedo%3Asection%3D107d>
19. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0177%3Atext%3DProt.%3Asection%3D327d>
20. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0177%3Atext%3DGorg.%3Asection%3D470e>
21. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D2%3Asection%3D376d>
22. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0173%3Atext%3DPhileb.%3Asection%3D55d>
23. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D518d>
24. <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Platon/Der+Staat/Siebentes+Buch>

Platon: Sämtliche Werke. Band 2, Berlin [1940], S. 7.

Entstanden etwa in der Mitte der siebziger Jahre des 4. Jahrhunderts v. Chr. Erstdruck (in lateinischer Übersetzung durch Marsilio Ficino) in: Opera, Florenz o. J. (ca. 1482/84). Erstdruck des griechischen Originals in: Hapanta ta tu Platônos, herausgegeben von M. Musuros, Venedig 1513. Erste deutsche Übersetzung (in Auszügen) durch G. Lauterbeck unter dem Titel » Summa der

Platonischen Lere, von den Gesetzen und Regierung des gemeinen Nutzes« in: G. Lauterbeck, Regentenbuch, Leipzig 1572. Erste vollständige deutsche Übersetzung durch Johann Friedrich Kleuker unter dem Titel» Die Republik oder ein Gespräch über das Gerechte« in: Werke, 2. Band, Lemgo 1780. Der Text folgt der Übersetzung durch Wilhelm Siegmund Teuffel (Buch I-V) und Wilhelm Wiegand (Buch VI-X) von 1855/56.

25. <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/26gos07.htm>

26. <http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/logphil/oeuvres/platon/caverne.htm>

« Allégorie de la caverne », République, Livre VII, trad. Bernard Suzanne

27. Платон. Латинський Переклад “Держави”

https://play.google.com/books/reader?id=WSqm_5Xqpw8C&hl=ru&pg=GBS.PA123

28. Барт, Ролан Как жить вместе: романические симуляции некоторых пространств повседневности. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2016. — ISBN 978-5-91103-298-2 — 272 с.

29. Вернер Йегер. ПАЙДЕЙЯ, Воспитание античного грека. — Издательство «Греко-латинский кабинет»® Ю. А. Шичалина, Москва, 2001. — Т.1; 593 с. — ISBN 5-87245-079- 6.

30. Кулаковский Ю.А. <http://antique-lit.niv.ru/antique-lit/kulakovskij-rimskaya-literatura/osobennosti-rimskoj-literatury.htm>

31. Рикёр П. Конфликт интерпретаций . Очерки о герменевтике / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент . И.С. Вдовиной. — М.: Академический Проект , 2008. — 695 с. — (Философские технологии). ISBN 978-5-8291-1025-3 с. 183-184

- 32.Слезак Т. А. Как читать Платона / Пер. с нем., предисл. и примеч. М. Е. Буланенко. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. — 314 с. — ISBN 978-5-288-04780-0 — с. 51 - 62

СЛОВНИКИ

- 33.Німецько-український словник гуманітарних наук під.ред. Вахтанга Кебуладзе. — Дух і Літера. — 2009 — ISBN 978-966-378-135-8 — с.49.
- 34.Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том другий. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. — 488 с.; с. 224 – 225.
- 35.Українсько – давньогрецько – новогрецько – англійський словник / В.Миронова, Н.Корольова, О.Коцій, М.Ластовець. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2020. — 559 с. — с. 74.
- 36.Древнегреческо-русский словарь, сост. Дворецкий И.Х., ред. Соболевского С.И., М: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958 г. - всего 1903 стр. — Т.2 — с. 1217
- 37.Латинско-русский словарь. И.Х. Дворецкий, М: русский язык, 1976. - 1096 с. — с. 377, с. 887.
- 38.H.G. Liddell, R. Scott, H.S. Jones R, McKenzie - A Greek and English Lexicon; — с. 1107
- 39.Pierre Chantraine. Membre De L'ikstitut Professeur A Tjl. Sorbonns Dictionnaire Étymologique De La Langue Grecque Histoire Des Mots. — Tome I A - A — Ouvrage Publié Avec Le Concours Du Centre National De U Recherche Scientifique — с. 849, 850

ДОДАТОК

Переклад [514a - 519a] діалогу Платона “Πολιτεία” (Держава).

514a

Після цього сказаного, уподібни нашу природу відносно пайдеї і її відсутності такому зазнаванню .

Побач, ось люди, неначе в підземному житлі печеровидному, з широко розкритим до світла великим проходом, що тягнеться крізь усю печеру.

В тому житлі люди перебувають з дитинства, прикуті за ноги і шию, так, що бачать лише те, що перед них,

514b

а повернути голову не можуть, через кайдани.

Світло ж їм - вогонь зверху здалека, що їх ззаду освітлює. Між вогнем і прикутими пролягає путь, шлях при якому, побач, невисока стіна побудована, так, ніби ширма для вертепників (артистів?) (θαυματοποιῶς) поза людьми встановлена, над якою дива (вистави) (θαύματα) показують.

Бачу.

Отже, побач тепер при цій стіні людей, що носять

514c

речі різноманітні, над стіною тримаючи їх. Також фігурки людей

515a

і інших тварин, кам'яні та дерев'яні, різноманітно виготовлені. І так, ніби зазвичай, дехто з носіїв видає звуки, а дехто тихцем носить.

Небувалий (Їтолов) образ ти оповідаєш, і кайданників небувалих.

Подібних до нас. Та спочатку подумай, чи бачитимуть вони щось іще, крім самих себе та один одного? Хіба що тіні від того вогню на стінах печери, навпроти себе.

А як же інакше, якщо вони змушені тримати голови непорушно

515b

впродовж життя?

А відносно речей, що проносять над стіною? Не так само?

Ну і що?

Якщо ж вони, мають змогу розмовляти один з одним, чи не вважаєш ти вірним, що мають за звичай називати (встановлюють і називають) те що бачать (видиме як дійсно суще) дійсно сущим?

З необхідністю.

Що ж? І якщо відлунюють стіни навпроти до кайданників, коли хто з носіїв видає звуки, чи не думаєш, що щось інше вважають джерелом звуку, крім тіней що бачать?

Ні, клянуся Зевсом.

515c

Звісно, ніщо інше не встановлюють за істинну, як тільки тіні речей.

Само собою.

Розглянь же, їхнє звільнення з кайданів та зцілення від нерозсудливості, якби природнім шляхом їм таке сталося: коли неочікувано звільнений буде дехто з них, і змушений буде встати, повернути шию, і крокувати до світла здійнявши зір, то йому було б боляче це робити, і через сяюче світло

515d

не зміг би побачити те, що бачив раніше у вигляді тіней.

Що думаєш він сказав би, якби хто почав говорити йому, що раніше він бачив лише химери, тепер же набагато ближче він до того що є, і до більш бутнього навернутий, тепер правильно усе бачить? І більш того, на кожного з носіїв показавши, отой його запитав би, “що це?”, та ще й примусив би дати відповідь? Ти не думаєш, що він був би в утрудненні, і за звичкою вважав би, що бачене ним раніше є істиннішим, ніж показуване йому тепер?

По - видимому.

515e

Отож, якби хтось змусив кайданника дивитися в саме світло, боліли б йому (кайданникові) очі, і тікав би відвертаючись до того що в змозі побачити, і звично

вважав би те суще, що він в змозі побачити, чіткішим, яснішим ніж те що йому показують.

Так і є.

Якщо ж звідти силою дехто тягнув би його кручею вперед і вгору, і не відпускав доти, поки не вийшов би на світло,

516a

то тоді блиском світла були б очі його переповненими, і бачити не міг би, та визнати за істинне бодай щось одне з того, про що тепер йдеться.

Ніяк, бо неочікувано все це.

Звички, думаю, потребує, якщо має намір вгору дивитися, і йому легше спочатку тіні, після цього в воді людей і інші відображення бачити, потім і їх самих. Потім те, що в небі споглядаючи, і саме небо вночі, роздивився би

516b

світло зірок і місяця. А вже після - сонячний день і те, що під сонцем.

Нарешті, я думаю, сонце, не в воді і не в інших місцях не притаманних йому, але його саме, в його власному просторі зможе спостерігати.

Необхідно так.

І після цього, вже робив би висновки про нього, що йому пори року підпорядковуються, і всім воно

розпоряджається в видимому, і тому суцшому ясно побаченому, в певний спосіб є причиною.

Явно, що до цього прийшов би.

Що ж? Коли він припам'ятовує своє первісне житло і тамтешню мудрість, і тих, що тоді були ув'язнені разом з ним – хіба не став би він вважати за блаженство зміни в собі, та жаліти своїх колишніх сокайданників?

І ще й як!

Почесті ж і похвали деякі, якщо їм були один від одного, та почесний дар тому хто бачить проходяще найгостріше, і вельми запам'ятовує, що із того першим, що останнім зазвичай, і що разом рухається, і з того найсильніше може передбачати, що в майбутньому прийде,

чи видається тобі, що він зажадав би мати щось з того? Чи заздрих би тим, хто у них найбільше в пошані, і найвпливовішим із них?

Чи як у Гомера : *Краще уже батраком я на ниві чужій працював би, У бідняка, що й самому прожитку не досить ? [пер. Дзв. Коваль]*

І що завгодно терпіти вважав би за краще, ніж ті їхні опінії мати ?

516e

Таким чином і я теж думаю, що навіть і більшого зазнати йому переважніше, ніж жити як ті от.

І тоді зрозумій – якщо назад такий от спустившись, в його власне місце для сидіння сів би, хіба ж не п'тьмою мають наповнитись очі раптово прийшовшого від сонця?

І дуже.

До тіней тих знову повернутий, він розбираючи (досліджуючи) сперечався б в суді з постійно прикованими тими, в тому, що сам погано бачить,

517a

перш ніж пристосуються очі, бо ж часу немало треба на звикання.

Хіба не сміх би він їм надавав?

І сказали б про нього, що піднявшись на верх, він прийшов звідти з зіпсованими очима, і що не гідно навіть намагатися наверх піти.

І того, хто заподіяв звільнення і виведення, якби їх руками міг би бути взятий і убитий - убили б.

Звісно ж.

517b

Відповідно, цей образ, о друже Главконе, повинен бути застосований повністю до раніше сказаного,

Через зір явлене – місцю сидіння у в'язничному житлі уподібни,

Світло ж вогню в ньому – силі самого Сонця.

Уверх же сходження і споглядання вишнього в мисленневих місцях душі - як шлях наверх варто покладати,

і ти не помилився би в моїй надії, якби почути її забажав. Бог же знає, чи істиною вона трапиться.

Дійсно, вона (ідея) явлювана мені, таким чином являється – в пізнанні кінцевої ідеї блага, і зі складнощами може бути побачена.

517c

Побаченою же будучи, має бути умовиведена як причина всього правильного і прекрасного,

а у видимому – світло і його господаря породивша, в мисленневому ж сама вона є господарка що істину і ум надає.

І таким чином повинно цю (ідею блага) побачити, і в майбутньому розсудливо практикувати і в приватному житті, і в суспільному.

Згоден, в такий спосіб можна.

Будь же погодившись тепер, і не дивуйся, що в це прийшовші не бажають людське практикувати, але вверх завжди прагнуть їх душі, щоб витратити час там, що само собою зрозуміло, оскільки є відповідним до образу який ми тепер маємо.

517d

Справедливо, звичайно

Що ж? Тоді подумай, що дивного, якби від Божественного споглядання, до людського прийшовший дехто, осоромлюється і здається вельми смішним, все ще осліплий? І перш ніж потрібним чином стає пристосованим до присутньої пітьми, змушений в суді та інших місцях дебатувати відносно справедливості тіней, і фігурок, від яких тіні, і сперечатися про те, звідки і коли це було сприйняте ним самим з незрячими, волаючи до самої по собі справедливості

Так чи інакше, не дивно.

518a

Але якби дехто мав би розум, то міг би пам'ятати, що двоякі пошкодження очам стаються від двояких переміщень зі світла в пільму і пільми в світло.

Це ж, таким же чином подумавши, стосується і душі: з того часу побачивши душу в сум'ятті, і не могущу нічого узріти, не сміявся б бездумно.

Але зміг би розгледіти, вона від більш світлого життя прийшла, і без звички затьмарила, чи від невігластва многого до просвітленого ідуца, блискучим сяянням сповнилася, і що першу треба вважати блаженною, другу ж треба жаліти.

518b

І якщо хто хотів би сміятися над нею, гіршим було б його сміхотворство, ніж що до тої душі, яка спускаючись, із світла прийшла.

І дуже точно говориш.

Треба нам встановити відносно них таке, якщо це істина: пайдейя не є такою, як про неї деякі розповідачі говорять, якою вона є. А говорять вони, що як всередині душі немає розуміння, то його можна вкласти туди ніби сліпому в очі вкласти зір.

Кажуть таке.

518c

Нинішнє слово тепер означає притаманну кожному здатність в душі і знаряддя, за допомогою якого навчається всякий,

що подібно до очей, не може повернутися до світла інакше, як тільки з усім тілом разом – до явного, із тьми.

Таким чином з усією душею від постаючого виводити потрібно аж до суцього і належного до суцього, і вона може в майбутньому як найкраще зможе все роздивитися.

Ми вважаємо, що мающа це – має благо.

518d

Чи не так?

Так.

Ось це тепер, його мистецтво навернення – яке зробить більш легким і корисним це повертання. Не сотворить воно йому бачення, тому що він має його, але може допомогти правильно бачити і з неушкодженим залишатися зором.

Як же, звичайно.

Таким чином, інші так звані чесноти душі перебувають в схожості з можливостями тіла. На суще не направлені відпочатку не будучи вродженими, потім набуваються

519e

звичками, і здатність до розсудливості це чеснота, яка є найбільш божественною, силу якої ніколи не знищити, і від її напрямку залежить, чи корисною, гідною, або негідною і шкідливою вона стане

519a

Як ти зрозумів, сказане стосується поганих але мудрих, бо гостро бачить душонка, і вельми гостро все навколо помічає, все на що звертається, як не

незначливе бачення має. Але злу служити вона змушена, і чим гостріше вона бачитиме, тим більше зла вона зробить.

Згоден.